

O NOUĂ DESCOPERIRE SIGILOGRAFICĂ BIZANTINĂ DE LA NUFĂRU, JUD. TULCEA

În memoria profesorului Alexandru Barnea

EUGEN PARASCHIV-GRIGORE*, MIHAI GABRIEL VASILE**

Rezumat: Autorii prezintă un sigiliu imperial descoperit în cetatea bizantină din intravilanul localității Nufăru (com. Nufăru, jud. Tulcea), în cadrul cercetărilor arheologice efectuate în vara anului 2017. Sigiliul în cauză este unicul sigiliu imperial descoperit până în prezent la Nufăru și a fost emis de către împăratul Constantin al X-lea Dukas (23 noiembrie 1059 – 23 mai 1067).

Cuvinte-cheie: Nufăru, Proslavița, sigiliu imperial, Constantin al X-lea Dukas, Maica Domnului, epoca bizantină

În urma cercetărilor arheologice desfășurate în ultimii 40 de ani în situl arheologic de la Nufăru (com. Nufăru, jud. Tulcea)¹, au fost descoperite cca 25 de sigilii. Piesele publicate până în prezent – 20 la număr – au caracter privat, fiind emise de către diferite entități din administrația bizantină, civilă, militară sau imperială². Cea mai importantă descoperire sfragistică făcută la Nufăru până în prezent este un sigiliu imperial, găsit în urma cercetărilor arheologice întreprinse în anul 2017, în punctul situat în extremitatea nordică a sitului, numit *Trecere bac*³. Piesa a fost descoperită în contextul viețuirii datate în secolul al XI-lea din zona *extra muros*, într-o locuință cu bază de piatră, cu plan rectangular, situată la nord de zidul de incintă nordic, în apropierea accesului dinspre cetate spre zona portuară a fortificației bizantine *Proslavița* (fig. 1). Este primul sigiliu imperial care

* Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: para_eugen@yahoo.com.

** Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: vasilemihaigabriel@gmail.com.

¹ Pentru informații privind cetatea și așezarea medio-bizantine de la Nufăru, vezi Damian, Vasile, Samson 2017, p. 90 și notele 1–11.

² Barnea 1983, nr. 4–6; Barnea 1985, nr. 4; Barnea 1986, fig. 1; Barnea 1987, nr. 7, 11; Barnea 1990, nr. 16, 17, 18; Barnea 1993, nr. 9; Barnea 1995, nr. 19; Barnea 1996, nr. 9; Barnea 1997, nr. 6; Barnea 2001, nr. 5; Paraschiv-Grigore 2009, nr. 2, 3, 4; Paraschiv-Grigore 2013, p. 159–166; Paraschiv-Grigore, Ene 2016, p. 331–337.

³ Pentru referiri la cercetările arheologice din punctul *Trecere bac*, vezi Damian, Vasile, Samson 2017, p. 90–91 și notele 12–14.

provine din acest sit arheologic aparținând epocii bizantine, adăugându-se altor două sigilii de particulari găsite în aceeași zonă⁴. Numărul descoperirilor sigilare de la Nufăru nu este foarte mare, raportat la alte situri arheologice contemporane, dar se impune observația că multe dintre aceste piese au fost descoperite ca urmare a cercetărilor arheologice.

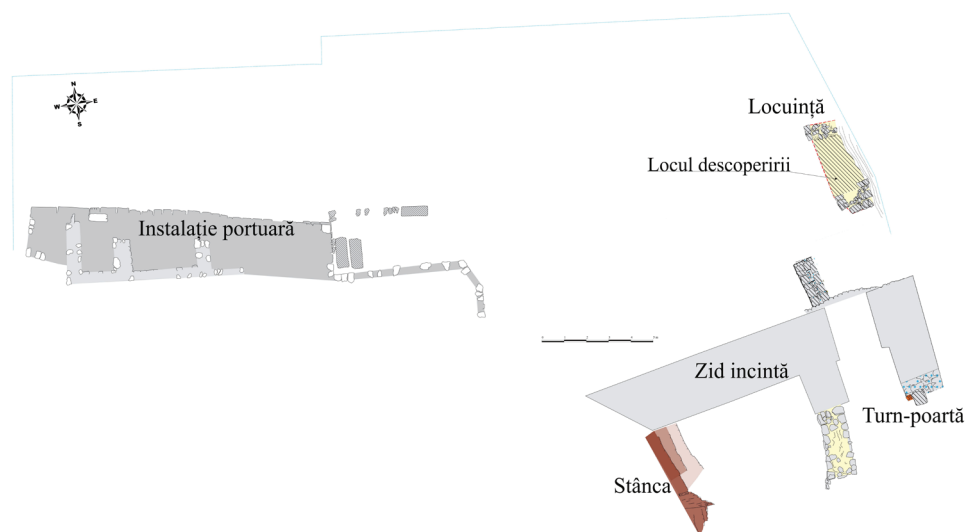

Fig. 1. Nufăru–Proslavița, punctul *Trecere bac*; marcarea locului descoperirii sigiliului.

Constantin al X-lea Dukas.

Sigiliu monetiform; relativ bine păstrat; plumb; cca 10% din piesă este ruptă (dreapta aversului); cu urme de oxidare de culoare roșie pe avers și revers⁵; canalul pentru șnur pe direcția N–S (la ruperea sigiliului, pe revers, canalul pentru șnur deteriorează legenda și imaginea). Presare. Legenda aversului este descentrată în sus, iar legenda reversului este descentrată în partea dreaptă-sus. D maxim = 21,91 mm, D câmpului = 16,15 mm, gr = 3,29 mm, g = 4,84 g. Legendă în limba greacă.

⁴ Un sigiliu romano-bizantin, descoperit în campania 2013, chiar în turnul porții de pe curtea nordică, în poziție secundară (vezi Paraschiv-Grigore, Ene 2016) și un sigiliu bizantin, descoperit în campania 2010, într-un complex de locuire situat în zona *extra muros*, cercetat pe str. Arheologiei (încă inedit).

⁵ Piesa a fost curățată și conservată de către Sergiu Popescu (restaurator metale, Muzeul Național de Istorie a României), căruia îi mulțumim pe această cale.

Avers: imagine și legendă (fig. 2). În centru, într-un chenar circular, Fecioara Maria⁶, așezată pe tron, cu nimb, purtând tunica și *hymation*. În brațe îl ține pe pruncul Iisus. De o parte și de alta, se află gravată o legendă cu numele personajului. Pe margine, o legendă circulară care, din păcate, nu se mai distinge.

MP ΘΥ

Μ(ήτηρ) Θ(εο)ῦ

Μήτηρ Θεοῦ

Născătoare de Dumnezeu

A

B

Fig. 2. Nufăru, jud. Tulcea. Sigiliul lui Constantin al X-lea Dukas.
Avers (A – înainte de curățare; B – după curățare).

Revers: imagine și legendă (fig. 3). Reversul este tocit și prezintă urme de deteriorare de la ruperea sigiliului. Într-un cerc dublu (cercul exterior este perlat), în centru, bustul împăratului Constantin al X-lea Dukas, cu coroana imperială, îmbrăcat cu o tunică. În mâna stângă ține un glob crucifer, care, din cauza deteriorării piesei, abia se mai distinge. Pe margine se află gravată o legendă circulară, mărginită de două cercuri concentrice. Din legendă se păstrează doar ultimele litere, dar, pe baza analogiilor⁷, aceasta poate fi întregită.

⁶ Sigilii cu reprezentarea Fecioarei Maria tronând, cu pruncul Iisus în brațe, au mai fost descoperite pe teritoriul dobrogean. Pentru mai multe informații, vezi: Knechtel 1915, nr. 3; Papahagi 1931, nr. 10; Ștefan 1945, nr. 1; Nubar (corect Hamparțumian) 1956, p. 81–82; Barnea 1975, nr. 3; Barnea 1982, nr. 5; Barnea 1984, nr. 39; Barnea 1995, nr. 17. La acestea se adaugă și sigiliile în care apare Iisus Christos singur (în diferite ipostaze), vezi: Barnea 1960, nr. 2; Barnea 1968, nr. 6; Barnea 1969, nr. 11; Barnea 1975, nr. 12; Diaconu 1968; Diaconu 1988–1989; Iordanov 1985, nr. 19; Iordanov 1988, nr. 9;

⁷ Schlumberger 1884, p. 421 și 423.

●●●●●●●-ΔΟΥΚΑΣ
 [†Κων(σταντῖνος) βασι(ι)λ(εὺς ὁ)] Δούκας⁸
 †Κωνσταντῖνος βασιλεὺς ὁ Δούκας
 †Konstantin Dukas împărat.

Fig. 3. Nufăru, jud. Tulcea. Sigiliul lui Constantin al X-lea Dukas.
 Revers (A – înainte de curățare; B – după curățare).

Datare: secolul al XI-lea (23 noiembrie 1059⁹ – 23 mai 1067).

Un aspect inedit în privința acestui sigiliu este faptul că imaginea imperială de pe revers este asociată cu imaginea Maicii Domnului. În general, pe sigiliile bizantine, împăratul este asociat cu imaginea lui Iisus Christos tronând și, mai rar, cu cea a Maicii Domnului (în ipostază de orantă sau tronând). Astfel de sigilii au fost emise de către împărații Tiberius Constantin¹⁰, Mauricius Tiberius¹¹, Heraclius și Heraclius Constantin¹², Constantin al IV-lea (împreună cu Anastasia)¹³ etc.

Această reprezentare a Născătoarei de Dumnezeu apare foarte devreme în arta creștină. Se cunoaște o astfel de icoană încă din secolul al IV-lea, provenind din catacombele de la Roma (Fecioara Nino). Cel mai probabil, la Conciliul de la Efes, din anul 431, se discută despre acest tip de reprezentare a Fecioarei Maria, în chip de

⁸ DOC 6, p. 136, 79.1.

⁹ Constantin al X-lea Dukas devine împărat la data de 23 noiembrie 1059, dar este încoronat la data de 25 decembrie același an. Din această cauză, mai întâlnim ca dată de începere a domniei și data de 25 decembrie.

¹⁰ DOC 6, p. 16, 8.1.

¹¹ Knechtel 1915, nr. 9; Chiriac 2012, nr. 1; DOC 6, p. 17–20, 9.1–9.9 (9 sigilii).

¹² Barnea 1969, nr. 14.

¹³ Barnea 1981, nr. 1; Barnea 1982, nr. 4.

Născătoare de Dumnezeu. Ea este Preasfânta *Theotokos* (purtătoarea de Dumnezeu) pentru că Fecioara sfântă este mama lui Dumnezeu, cea care a purtat, în chip firesc, Cuvântul lui Dumnezeu care a devenit trup. În unele versiuni ale acestei reprezentări, sfinții și îngerii umplu spațiul din jurul tronului, contribuind la transmiterea impresiei unei viziuni cerești. Reprezentarea Născătoarei de Dumnezeu tronând (*Kyriotissa*) apare pe sigilii începând cu secolul al VII-lea și este des întâlnită în perioada bizantină. Deși folosit mai rar pe sigilii, acest tip de reprezentare este asociat mai ales cu sigiliile imperiale¹⁴. Tronul, desigur, adaugă o notă imperială și sugerează legătura dintre împărat și divinitate și faptul că acesta este uns de către puterea divină. În imaginile de pe icoanele cu reprezentarea Maicii Domnului *Kyriotissa*, totul strălucește într-o lumină desprinsă parcă dintr-o altă dimensiune. Pozițiile figurilor sunt formale și frontale, aproximativ simetrice. Expresiile faciale sunt destul de neutre, dar puternice, pentru a captiva privitorul și a-i oferi imaginea auri divinității¹⁵. În general, atmosfera este una solemnă și demnă. Imaginea reprezentată este una de încurajare, în care divinitatea (reprezentată, în cazul nostru, de unsoal ei pe pământ – împăratul) oferă speranță umanității. Umanitatea, prin această imagine, se dorește a fi una a regisirii în Născătoarea de Dumnezeu. Reprezentarea Născătoarei de Dumnezeu cu Creatorul în ipostaza de copil este cea care oferă o nouă renaștere. Acest sigiliu a fost emis, cel mai probabil, printre primele din vremea domniei lui Constantin al X-lea Dukas, ca marcă a unui nou început.

Un alt sigiliu imperial, emis de către Constantin al X-lea Dukas, a fost descoperit în zona dobrogeană, la *Dristra*–*Silistra*¹⁶ și se află în colecțiile Muzeului din Șumen (Republica Bulgaria)¹⁷. Sigiliul de la *Dristra*–*Silistra* nu este identic cu cel prezentat în articolul de față. Diferențele de tipuri și de matrite folosite pentru emiterea sigiliilor lui Constantin al X-lea Dukas par să ne indice faptul că acestea au fost emise în perioade diferite, însă nu este exclus ca administrația imperială să fi folosit concomitent mai multe tipuri și matrite pentru baterea sigiliilor. Un alt aspect este acela că matritele sigilare erau folosite de diferite departamente ale administrației imperiale care emiteau acte în numele împăratului. Este posibil ca fiecare birou să fi avut câte o matrită sigilară deosebită, acest lucru diferențiind între ele departamentele care au emis actul (civil, militar, economic etc.). Având în vedere faptul că domnia lui Constantin al X-lea Dukas nu este una de durată, cel mai probabil este să se fi folosit concomitent mai multe tipuri și matrite sigilare.

Reprezentările împăratului Constantin al X-lea Dukas pe sigilii sunt aproape identice cu cele de pe monedele emise de către acesta. Toate reprezentările împăratului de pe sigilii (este vorba de trei imagini diferite ale acestuia care apar pe 26 de sigilii) se regăsesc și pe emisiunile monetare¹⁸.

¹⁴ Knechtel 1915, nr. 3.

¹⁵ Nes 2005, p. 51.

¹⁶ Iordanov 1988, nr. 9; Paraschiv-Grigore 2010, p. 374–375, nr. 21.

¹⁷ Iordanov, Zhekova 2007, p. 56, nr. 111, nr. inv. RHM 14204.

¹⁸ Wroth 1908, p. 514–520, pl. LXI 1–7.

Sigiliile imperiale emise în perioada bizantină descoperite pe teritoriul dobrogean sunt în număr mic. Până în momentul de față, se cunosc doar 14 piese¹⁹, emise începând cu împăratul Constantin al IV-lea și terminând cu împăratul Isaac al II-lea Angelos (fig. 4). Primele astfel de sigilii sunt cele emise de către Constantin al IV-lea și Anastasia, descoperite la Silistra²⁰. Alte două sigilii imperiale descoperite la Silistra au fost emise de către împărații Vasile I Macedoneanul²¹ și Constantin al VII-lea Porfirogenetul²². Două sigilii, emise de către Constantin al VII-lea Porfirogenetul împreună cu împărăteasa Zoe, au fost descoperite la Ostrov (jud. Constanța)²³ și la *Dristra*–Silistra²⁴. Aceste patru sigilii emise de către Constantin al VII-lea Porfirogenetul reprezintă numărul cel mai mare de sigilii imperiale bizantine emise de către un împărat, descoperite pe teritoriul dobrogean. Alte trei sigilii imperiale, emise de către împărații Roman al II-lea (împreună cu împărăteasa Evdochia)²⁵ și Vasile al II-lea Bulgaroctonul²⁶, provin tot din situl de la Silistra. Un sigiliu imperial aparte, emis de către Alexios I Comnenul, a fost descoperit la Păcuiul lui Soare²⁷. De curând, au fost publicate alte două sigilii imperiale descoperite în zona dobrogeană, în regiunea Silistra, în vecinătatea satului Bradvari²⁸. Acestea sunt sigilii emise de către Alexios I Comnenul, care au fost confecționate, cel mai probabil, cu aceeași matriță cu care a fost confecționat și sigiliul descoperit la Păcuiul lui Soare. Numărul mare de descoperiri sigilare imperiale de la *Dristra*–Silistra²⁹ este explicabil prin faptul că acest oraș era capitala provinciei Paristrion sau Paradunavon³⁰. Pentru zona de nord a Dobrogei, menționăm cele două sigilii imperiale, emise de către Isaac al II-lea Angelos, de la *Noviodunum*–Isaccea (jud. Tulcea)³¹.

Descoperirea celor două sigilii emise de către Constantin al X-lea Dukas pe teritoriul dobrogean, unul la *Dristra*–Silistra³², iar cel de-al doilea la *Proslavița*–Nufăru, în cele două extremități ale provinciei de la gurile Dunării, are legătură, probabil, cu situația tensionată din jurul anilor 1064–1065³³.

¹⁹ Vezi sinteza la Ion Barnea (1971; 2000), la care se adaugă sigiliul emis de către Constantin al X-lea Dukas, descoperit la *Dristra*–Silistra, publicat de către Ivan Iordanov (vezi *supra*, nota 16).

²⁰ Barnea 1981, nr. 1; Barnea 1982, nr. 4; Paraschiv-Grigore 2010, p. 366–367, nr. 12–13.

²¹ Barnea 1966, nr. 5; Paraschiv-Grigore 2010, p. 367–368, nr. 14.

²² Barnea 1960, nr. 2; Paraschiv-Grigore 2010, p. 368–369, nr. 15.

²³ Diaconu 1988–1989, p. 175–176; Paraschiv-Grigore 2010 p. 369–370, nr. 16.

²⁴ Bănescu, Papahagi 1935, nr. 5; Paraschiv-Grigore 2010, p. 370–371, nr. 17.

²⁵ Mititelu, Barnea 1966, nr. 4; Paraschiv-Grigore 2010, p. 371–372, nr. 18.

²⁶ Barnea 1966, nr. 12–13; Paraschiv-Grigore 2010, p. 372–373, nr. 19–20.

²⁷ Diaconu 1968; Paraschiv-Grigore 2010, p. 375–376, nr. 22.

²⁸ Valeriev 2014, nr. 1 și 2.

²⁹ Dintre cele 13 sigilii imperiale bizantine, nouă au fost descoperite la *Dristra* (Silistra), unul la Ostrov (com. Ostrov, jud. Constanța), în apropiere de *Dristra*, unul la Păcuiul lui Soare (com. Ostrov, jud. Constanța) și două la *Noviodunum*–Isaccea (jud. Tulcea). Vezi Paraschiv-Grigore 2010.

³⁰ Bănescu 1932, p. 29–30.

³¹ Ștefan 1945, nr. 1; Barnea 1975, nr. 12; Paraschiv-Grigore 2010, p. 376–377, nr. 23–24.

³² Iordanov 1988, nr. 9.

³³ 1064, după cronica lui Attaliates (conform Barnea, Ștefănescu 1971, p. 133; Ferluga 1979, p. 55; Spinei 1996, p. 108) sau 1065, după precizările lui Skylitzes-Kedrenos (vezi Bréhier 1949, p. 226; Diaconu 1970, p. 79).

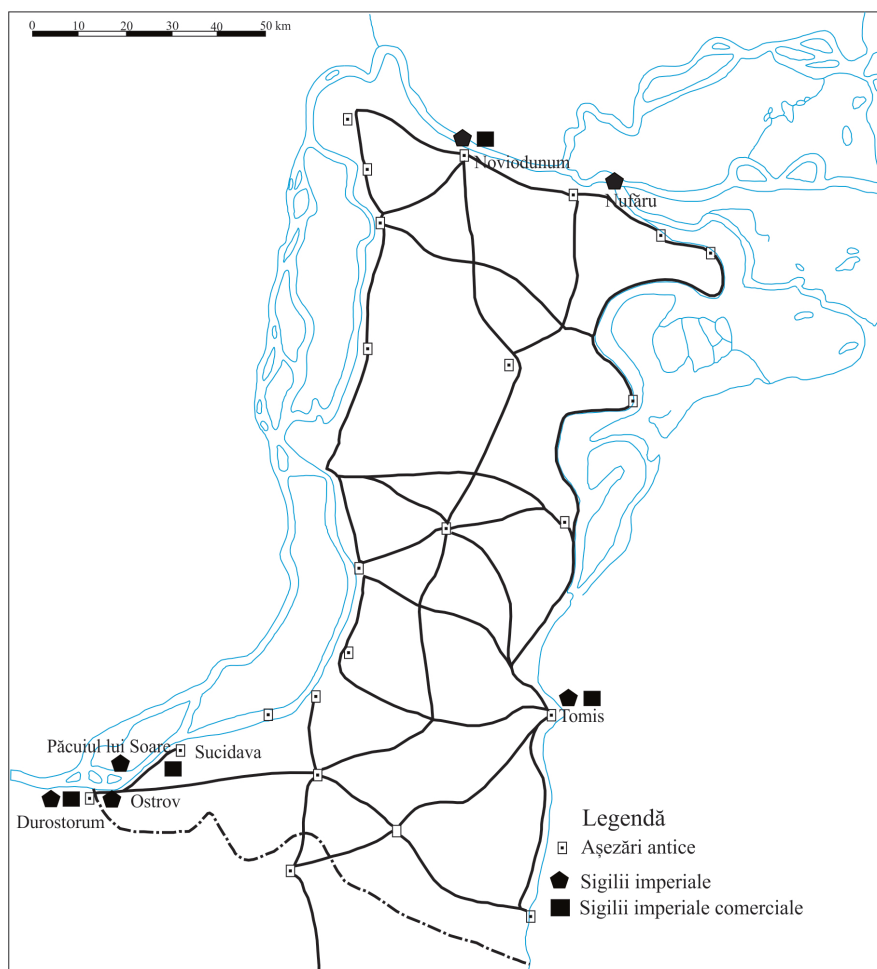

Fig. 4. Harta Dobrogei cu descoperirile de sigilii imperiale și sigilii imperiale comerciale.

La începutul anului 1064, situația politică și militară în cadrul Imperiului Bizantin se deteriorează din cauza valului de migrații al populațiilor nomade din zona nord-pontică către bazinul balcanic. Acest nou val de migratori este consecința politicilor cneazului de Kiev, Iaroslav I, în perioada 1055–1060 fiind înregistrate două înfrângeri suferite de aceste populații în fața armatelor cneazului mai sus amintit³⁴. Presiunea exercitată de dezvoltarea cneazului de Kiev, începând cu secolul al X-lea, asupra Imperiului Bizantin se manifestă prin dese invazii ale populațiilor nord-pontice, care sunt împinse de extinderea cneazului către granițele imperiului și, ulterior, în interiorul acestuia.

³⁴ Mokhov 1999, p. 158.

Este vorba despre marea migrație a uzilor din zona nord-pontică, prin Dobrogea, către zona balcanică. Unele izvoare (Zonaras) vorbesc de cca 60 000 de persoane³⁵ pentru ca alte surse să menționeze 600 000 de persoane (această cifră este însă exagerată)³⁶. Cel mai probabil, prima cifră este mai apropiată de adevăr, dar chiar și așa această migrație a provocat mari tulburări la Dunărea de Jos, mai ales în thema Paradunavon. Atacul uzilor s-a petrecut pe timpul când la conducerea orașelor de la Dunărea de Jos era Nichifor Botaneiates³⁷. Atacul acestora a fost unul extrem de violent, ceea ce a făcut ca împăratul să trimită în zonă trupe din Armenia, trupe conduse de Vasile Apokapes. Probabil, cele două sigilii descoperite în zonă au însoțit documente cu ordine ale împăratului către comandanții aflați în zonă pentru asigurarea frontierei și pentru organizarea apărării în fața invaziilor populațiilor uze. Dar istoria consemnează un eșec al trupelor militare bizantine, care nu vor reuși să oprească înaintarea uzilor. În mâinile acestora, cad chiar cei doi comandanți ai armatei bizantine, Nichifor Botaneiates și Vasile Apokapes³⁸. Înaintarea uzilor către Constantinopol este zădărnicită de o iarnă grea, precum și de stipendiile pe care împăratul Constantin al X-lea Dukas le-a plătit pentru a împiedica un asediu al capitalei. Înainte de acest eveniment, uzii jefuiseră Macedonia și au reușit să ajungă până în zona orașului Salonic. Eliberați din prizonierat, cei doi comandanți bizantini reușesc să învingă armata uzilor, decimată și de o epidemie de ciumă și să restabilească pacea în zona balcanică a imperiului. Ulterior, cei rămași din valul migrator al uzilor vor fi colonizați în zona Macedoniei³⁹.

În urma cercetărilor întreprinse în mai multe situri arheologice din spațiul dobrogean, sunt confirmate evenimentele din anii 1064–1065⁴⁰, distrugerile provocate de atacul uzilor fiind evidențiate de afectarea în mare parte a așezării de la *Dinogetia*–Garvăn⁴¹. Distrugerile de la *Dinogetia*–Garvăn și o retragere a locuirii în interiorul zidurilor cetății au fost cauzate, cel mai probabil, de faptul că cea mai mare parte a migrației populației uze peste Dunăre s-a produs prin această zonă. Politica, mai mult decât pasivă a lui Constantin al X-lea Dukas, în ceea ce privește apărarea imperiului și accentul pus, mai ales, pe negocierile cu atacatorii, precum și pe plata unor stipendii sau recompensarea acestora cu cadouri, au făcut ca armata bizantină să treacă printr-o perioadă dificilă. Cheltuielile cu întreținerea frontierei și cu plata soldaților au fost drastic micșorate, într-un moment în care Imperiul era atacat din toate părțile. Prin urmare, nu este o surpriză amploarea efectelor pe care a avut-o trecerea uzilor de la nordul Mării Negre către zona balcanică. Au fost distruse

³⁵ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 132–133.

³⁶ Skylitzes-Kedrenos, p. 412.

³⁷ Madgearu 1998, p. 240–241.

³⁸ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 133.

³⁹ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 133.

⁴⁰ Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 125–129; Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 38–39; Mănușu-Adameșteanu 2018a, p. 475–482.

⁴¹ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 135.

mai multe posibile așezări rurale din spațiul cuprins între Dunăre și Marea Neagră (Sabangia⁴², Sarichioi⁴³, Sarinasuf⁴⁴, jud. Tulcea, Oltina – *Capul Dealului*, jud. Constanța⁴⁵), locuirea restrângându-se pentru o perioadă de timp în cadrul cetăților. Descoperirea unor tezaure monetare datate în perioada aceasta confirmă faptul că atacul uzilor a produs în cadrul populației provinciei un sentiment de nesiguranță, ceea ce a dus la tezurizarea averii în așteptarea unor vremuri mai bune. Astfel, au fost descoperite tezaure monetare – cuprinzând serii care se opresc la perioada domniei lui Constantin al X-lea Dukas – la *Dinogetia*–Garvăn⁴⁶, Păciul lui Soare⁴⁷, 23 August (jud. Constanța)⁴⁸.

Descoperirea la Nufăru a 336 de monede din vremea lui Constantin al X-lea Dukas⁴⁹, cele mai multe monede emise în această perioadă descoperite pe raza unui singur sit, evidențiază rolul pe care îl avea cetatea de la gurile Dunării în cadrul provinciei. Sigiliul emis de către Constantin al X-lea Dukas descoperit aici nu reprezintă prin urmare o excepție, neobișnuit fiind, mai degrabă, faptul că, până la acest moment, nu apăruse încă o astfel de piesă în această zonă.

Descoperirile monetare din nordul Dobrogei, datând din perioada lui Constantin al X-lea Dukas, reprezintă un argument în plus cu privire la stăpânirea bizantină de la gurile Dunării. Dacă este să amintim numai descoperirile din zona nord-dobrogeană (incluzând așezarea de la Nufăru), și este de ajuns pentru a susține această afirmație⁵⁰. Ca descoperiri din nordul Dobrogei de monede emise de către Constantin al X-lea Dukas, le amintim pe cele de la Malcoci, sat aflat la circa 5 km distanță de localitatea Nufăru, în componența aceleiași comune (mai mulți *folleis*⁵¹), precum și pe cele de la Niculițel⁵², *Troesmis*–Turcoaia – *Cetatea de Est*⁵³, Rachelu⁵⁴, Sabangia⁵⁵, Telița⁵⁶,

⁴² Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 36, 187.

⁴³ Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 38, 190, 192.

⁴⁴ Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 38, 194.

⁴⁵ Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 128.

⁴⁶ Barnea, Ștefănescu 1971, p. 135; Barnea, Mănușu-Adameșteanu 2014, p. 567–574.

⁴⁷ Diaconu 1976, p. 236–239.

⁴⁸ Dimian 1957, p. 201; un tezaur care are în componență și 12 piese emise de Constantin al X-lea Dukas; Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 128; Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 38.

⁴⁹ Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 238, nota 37; Mănușu-Adameșteanu, Petac 2002–2003, p. 429–430; Custurea 2003, p. 428; Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 39; Mănușu-Adameșteanu 2018a, partea I, p. 493 și nota 2003, p. 496 și nota 2017, p. 751, tablele 13–13A; Mănușu-Adameșteanu 2018b, partea I, p. 379; partea a II-a, p. 9, 11, 13, 162–195.

⁵⁰ Custurea 2003, p. 428.

⁵¹ Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 36, 122.

⁵² Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 36, 157–159.

⁵³ Custurea, Adamescu 2013, p. 499–500, 22 de monede descoperite în această zonă.

⁵⁴ Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 36, 181.

⁵⁵ Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 36, 187.

⁵⁶ Mănușu-Adameșteanu 2016, p. 36, 210.

Sâmbăta Nouă, com. Topolog⁵⁷, Sarichioi⁵⁸, Sarinasuf⁵⁹, Cloșca, com. Horia⁶⁰, Dunavățul de Jos⁶¹, Luncavița⁶², Baia⁶³ (toate în județul Tulcea) ori Hârșova⁶⁴ etc.; multe dintre aceste descoperiri monetare sunt asociate cu alte piese emise în perioada ante și post Constantin al X-lea Dukas, ceea ce confirmă faptul că zona de la gurile Dunării este, în această perioadă, parte componentă a Imperiului Bizantin și joacă un rol important în sistemul defensiv al acestuia.

Prin descoperirea unui sigiliu imperial la Nufăru, importanța acestui oraș bizantin în cadrul administrației provinciale și imperiale crește, putând fi plasat alături de *Durostorum–Dristra–Siliștra* și *Noviodunum–Isaccea* (singurele orașe din provincia Paradunavon în care au fost descoperite sigiliile emise de către împăratul Constantin al X-lea Dukas). Este atestat, astfel, faptul că orașul de la gurile Dunării joacă un rol important în apărarea graniței de nord a imperiului împotriva migrațiilor pecenegilor și uzilor. Contextul politic și militar din perioada de domnie a lui Constantin al X-lea Dukas este unul extrem de schimbat față de al predecesorilor lui. Importanța mult mai mică acordată puterii militare și, în special, diminuarea fondurilor alocate întreținerii armatei fac ca evenimentele din perioada anilor 1064 și 1065 să contribuie la destabilizarea provinciei (distrugerea mai multor așezări aflate pe culoarul de migrație a uzilor) și la o pierdere a încrederii în capacitatea de apărare a armatei imperiale, lucru care avea să fie recâștigat cu greu în timpul domniei lui Alexios I Comnenul.

BIBLIOGRAFIE

Barnea 1960	I. Barnea, <i>Sigilii bizantine inedite din Dobrogea</i> , SCN 3, 1960, p. 323–332.
Barnea 1966	I. Barnea, <i>Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos</i> , SCIV 17, 2, 1966, p. 277–297.
Barnea 1968	I. Barnea, <i>Sigilii bizantine de la Noviodunum</i> , SCN 4, 1968, p. 239–247.
Barnea 1969	I. Barnea, <i>Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo</i> , RÉSEE 7, 1, 1969, p. 21–33.
Barnea 1971	I. Barnea, <i>Sceaux des empereurs byzantins decouverts en Roumanie</i> , Byzantina 3, Thessalonice, 1971, p. 149–162.
Barnea 1975	I. Barnea, <i>Sigilii bizantine de la Noviodunum (II)</i> , SCN 6, 1975, p. 159–162.

⁵⁷ Mănușcu-Adameșteanu 2016, p. 37, 198.

⁵⁸ Mănușcu-Adameșteanu 2016, p. 38, 192.

⁵⁹ Mănușcu-Adameșteanu 2016, p. 38, 194.

⁶⁰ Mănușcu-Adameșteanu, Poll 1999, p. 343; Mănușcu-Adameșteanu 2016, p. 84.

⁶¹ Mănușcu-Adameșteanu 2016, p. 39, 87–88.

⁶² Mănușcu-Adameșteanu 2016, p. 37, 119.

⁶³ Custurea, Adamescu 2013, p. 496; Mănușcu-Adameșteanu 2016, p. 75.

⁶⁴ Custurea, Adamescu 2013, p. 499.

- Barnea 1981 I. Barnea, *Sceau de Constantin IV empereur de Byzance, trouvé à Durostorum*, RRH 20, 4, 1981, p. 625–628.
- Barnea 1982 I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Durostorum–Dorostolon*, Pontica 15, 1982, p. 201–211.
- Barnea 1983 I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (I)*, Pontica 16, 1983, p. 263–272.
- Barnea 1984 I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România*, SCN 8, 1984, p. 95–104.
- Barnea 1985 I. Barnea, *Sceaux byzantins du nord de la Dobroudja*, RÉSEE 23, 1, 1985, p. 29–35.
- Barnea 1986 I. Barnea, *Noi contribuții la istoria themei Paristrion (Paradunavon)*, SCIVA 37, 3, 1986, p. 268–274.
- Barnea 1987 I. Barnea, *Sceaux byzantins de Dobroudja*, SBS 1, 1987, p. 77–88.
- Barnea 1990 I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, Pontica 23, 1990, p. 315–334.
- Barnea 1993 I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, SBS 3, 1993, p. 55–67.
- Barnea 1995 I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, SBS 4, 1995, p. 97–100.
- Barnea 1997 I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, ÉBpB 3, 1997, p. 93–98.
- Barnea 1996 I. Barnea, *Sigilii bizantine din Dobrogea*, SCIVA 47, 2, 1996, p. 215–220.
- Barnea 2000 I. Barnea, *Regiunea Dunării de Jos în lumina sigiliilor bizantine*, în T. Teoteoi, B. Murgescu, Ș. Solcan (eds.), *Fațetele istoriei. Existențe, identități, dinamici. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu*, București, 2000, p. 293–307.
- Barnea 2001 I. Barnea, *Sigilii bizantine în nordul Dobrogei*, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul*, Chișinău, 28–30 mai 2000, București, 2001, p. 103–108.
- Barnea, Mănușu-Adameșteanu 2014 A. Barnea, Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Considerații privind începuturile locuirii din perioada medio-bizantină de la Dinogetia-Garvăn, în lumina noilor încadrări cronologice pentru folles anonimi din clasa A*, Pontica 47, 2014, p. 563–608.
- Barnea, Ștefănescu 1971 I. Barnea, Ș. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.
- Bănescu 1932 N. Bănescu, *Les sceaux byzantins trouvés à Silistra*, Byzantion 7, 1932, p. 321–329.
- Bănescu, Papahagi 1935 N. Bănescu, P. Papahagi, *Plombs byzantins découverts à Silistrie*, Byzantion 10, 1935, p. 601–605.
- Bréhier 1949 L. Bréhier, *Le monde byzantine. I. Vie et mort de Byzance*, Paris, 1949.
- Chiriac 2012 C. Chiriac, *Sigilii dobrogene inedite. I*, ArhMold 35, 2012, p. 233–242.

- Custurea 2003 G. Custurea, *Monede bizantine descoperite la Nufăru*, Peuce S.N 1 (14), 2003, p. 427–430.
- Custurea, Adamescu 2013 G. Custurea, L. Adamescu, *Noi descoperiri de monede bizantine în Dobrogea (sec. IX–XIII)*, Pontica 46, 2013, p. 491–513.
- Damian, Vasile, Samson 2017 O. Damian, M. Vasile, A. Samson, *O necropolă medio-bizantină cercetată la Nufăru, jud. Tulcea, punctul Trecere bac. Considerații arheologice preliminare*, MCA S.N. 13, 2017, p. 89–125.
- Diaconu 1968 P. Diaconu, *Un sigiliu de plumb al lui Alexie I Comnenul descoperit la Păcuiul lui Soare*, SCN 4, 1968, p. 249–251.
- Diaconu 1970 P. Diaconu, *Les Pechénègues au Bas-Danube*, București, 1970.
- Diaconu 1976 P. Diaconu, *Un tezaur de monede bizantine din secolul al XI-lea descoperit la Păcuiul lui Soare*, MuzNaț 3, 1976, p. 235–239.
- Diaconu 1988–1989 P. Diaconu, *Un alt sigiliu al lui Constantin VII și Zoe*, CCDJ 5–7, 1988–1989, p. 175–177.
- Dimian 1957 I. Dimian, *Câteva descoperiri monetare bizantine de pe teritoriul R.P.R.*, SCN 1, 1957, p. 189–216.
- DOC J. Nesbitt (ed.), *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Volume 6, Emperors, Patriarchs of Constantinople, Addenda*, Washington D.C., 2009.
- Ferluga 1979 J. Ferluga, *Quelques problèmes de la politique byzantine de colonisation au XIe siècle dans les Balkans*, Byz. Forsch. 7, 1979.
- Iordanov 1985 I. Iordanov, *Nezadadeni vizantiiski olovni peceati ot Silistra (II)*, Izvestija Varna 21 (36), 1985, p. 98–107.
- Iordanov 1988 I. Iordanov, *Nezadadeni Vizantiiski olovni peceati ot Silistra (III)*, Izvestija Varna 24 (39), 1988, p. 88–103.
- Iordanov, Zhekova 2007 I. Iordanov, Zhenya Zhekova, *Catalogue of medieval seals at the Regional Historical museum of Shumen*, Şumen, 2007.
- Knechtel 1915 W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, BSNR 12, 24, 1915, p. 80–97.
- Madgearu 1998 A. Madgearu, *Unele observații asupra istoriei themei Paradunavon. (Despre Vasile Apokapes)*, Pontica 31, 1998, p. 239–244.
- Mănucu-Adameșteanu 2001 Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969–1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001.
- Mănucu-Adameșteanu 2016 Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea 3. Monede bizantine descoperite în mediul rural din nordul Dobrogei, secolele VII–XV*, București, 2016.
- Mănucu-Adameșteanu 2018a Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea 6. Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele IX–XI*, București, 2018.
- Mănucu-Adameșteanu 2018b Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea 7. Monede bizantine descoperite la Nufăru, județul Tulcea, secolele IX–XIII*, București, 2018.

- Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2002–2003 Gh. Mănuclu-Adameșteanu, E. Petac, *Monede romane și bizantine descoperite la Nufăru, jud. Tulcea*, Pontica 35–36, 2002–2003, p. 423–432.
- Mănuclu-Adameșteanu, Poll 1999 Gh. Mănuclu-Adameșteanu, I. Poll, *O monedă de aur de la Constantin X descoperită în Dobrogea*, Pontica 32, 1999, p. 343–346.
- Mititelu, Barnea 1966 I. Mititelu, I. Barnea, *Sigilii de plumb bizantine din regiunea Dunării de Jos*, SCIV 17, 1, 1966, p. 43–50.
- Mokhov 1999 A.S. Mokhov, К административной структуре Византийской империи на Дунае в период войны с узлами (1064—1065 гг.) / *On the administrative structure of the Byzantine Empire on the Danube during the war with the bonds (1064-1065)*, Antiquity and the Middle Ages, Yekaterinburg Ural, State University, Volot, 1999, p. 158–168.
- Nes 2005 S. Nes, *The Mystical language of Icons*, Eardmans, 2005.
- Nubar (corect Hamparțumian) 1956 H. Nubar (corect N. Hamparțumian)*, *Un sigiliu bizantin descoperit la Histria*, SCIV 7, 1–2, 1956, p. 81–83.
- Papahagi 1931 P. Papahagi, *Sceaux de plomb byzantins inédits trouvés à Silistrie*, RHSEE 8, 10–12, 1931, p. 299–311.
- Paraschiv-Grigore 2009 E. Paraschiv-Grigore, *Patru sigilii romano-bizantine și bizantine descoperite în Dobrogea*, CN 15, 2009, p. 303–307.
- Paraschiv-Grigore 2010 E. Paraschiv-Grigore, *Sigiliile imperiale romano-bizantine și bizantine descoperite pe teritoriul Dobrogei*, CN 16, 2010 (2014), p. 345–391.
- Paraschiv-Grigore 2013 E. Paraschiv-Grigore, *Un sigiliu bizantin descoperit la Nufăru, jud. Tulcea*, SCIVA 64, 1–2, 2013, p. 159–166.
- Paraschiv-Grigore, Ene 2016 E. Paraschiv-Grigore, D. Ene, *Un sigiliu romano-bizantin descoperit la Nufăru, jud. Tulcea*, SCIVA 67, 3–4, 2016, p. 331–337.
- Schlumberger 1884 G. Schlumberger, *Sigilographie de l'Empire Byzantin*, Paris, 1884.
- Skylitzes-Kedrenos Skylitzes-Kedrenos, *Historiarum compendium*, în FHDR, III, 1975, p. 120–157 (ediția folosită: *Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero suppletus et emendatus*, II, Bonn, 1839, p. 392–393).
- Spinei 1996 V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, 1996.
- Ștefan 1945 Gh. Ștefan, *Monuments inédits de Noviodunum*, Dacia 9–10, 1941–1944, p. 473–483.
- Valeriev 2014 I. Valeriev, *Novi olovni peceati na imperator Aleksii I Komnini (1081–1118) ot severoiztocina Balgaria*, NSE 10, 2014, p. 265–269.
- Wroth 1908 W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, vol. II, London, 1908.

* Este cazul să precizăm că numele de familie al acestui membru (pe atunci) al Institutului de Arheologie din București era interzis publicului din cauza detenției sale politice anterioare (*nota redacției*).

A RECENTLY DISCOVERED SEAL AT NUFĂRU (TULCEA COUNTY)

ABSTRACT

The authors present an imperial seal discovered at Nufăru (Tulcea County), during the archaeological research carried out in the summer of 2017. The present seal is the only imperial seal discovered at Nufăru, and was issued by the emperor Constantine X Dukas (November 23, 1059 – May 23, 1067).

Keywords: Nufăru, Proslavița, imperial seal, Constantine X Dukas, Virgin Mary, Byzantine time

LIST OF CAPTIONS

- Fig. 1. *Proslavița*–Nufăru, *Trecere bac*, with the indication of the discovery place of the seal.
Fig. 2. Nufăru, Tulcea County. Seal of Constantin X Dukas, obverse.
Fig. 3. Nufăru, Tulcea County. Seal of Constantin X Dukas, reverse.
Fig. 4. Map of Dobrudja, with the discovery places of imperial and commercial imperial seals.